

ردپای زندگی در شهر مفهوم فضای جمعی در شهرهای هند

منا مسعود لواسانی

کارشناس ارشد معماری منظر
m.lavasany@gmail.com

چکیده

در دنیای امروز توجه به تعامل شهروندان و حیات جمعی نیازهایی را در طراحی شهری به وجود آورده، به گونه‌ای که فضاهای جمعی به مبحثی مورد توجه در شهرهای امروزی تبدیل شده است. بررسی ویژگی‌ها و عوامل شکل‌گیری این فضاها بخشی از مبانی نظری حوزه مطالعات شهری را تشکیل می‌دهد. با در نظر گرفتن معماری منظر به عنوان یک دانش و حرفه بومی به نظر می‌رسد این عوامل در سرزمین‌های مختلف، خاص همان فرهنگ و مردمان باشد. این مطالعه به بررسی فضاهای جمعی کشور هندوستان می‌پردازد و در پی یافتن پاسخ این پرسش است که «مفهوم فضای جمعی در شهرهای هند در چه اصول و معیارهایی با مبانی نظری موجود اشتراک یا افتراق دارد؟» در این پژوهش که با روش مشاهده و با بهره‌گیری از مطالعات کتابخانه‌ای انجام شد، تفاوت بسیاری در شرایط کالبدی و جریان زندگی جاری در این فضاها مشخص شد؛ تفاوت‌هایی که در نگاه اول آنها را به کلی از شهرهای مدرن منفک می‌ساخت. به نظر می‌رسد میان مفهوم و عوامل شکل‌دهنده فضای جمعی در شهرهای هند و تعاریف و عوامل شناسایی‌شده در مبانی نظری موجود، تفاوت‌های بسیاری وجود دارد. لذا نمی‌توان عوامل یکسانی را در تمام دنیا برای شکل‌گیری فضاهای جمعی توصیه کرد. برای یافتن پاسخ سؤال پژوهش، مطالعات میدانی در گستره‌ای از نوع، عملکرد و کالبد از فضاهای مذهبی تا تجاری و از بافت قدیمی به جدید صورت پذیرفت. این فضاها در دو دسته کلی فضاهای ارگانیک هندی (غالباً قدیمی و مذهبی) و بخش‌های برنامه‌ریزی شده مدرن تفکیک شد. ویژگی‌های فضاهای جمعی در بافت مدرن مشابه عوامل مؤثر شناخته شده بود؛ اما برای سایر بخش‌ها تعریف خاص فضای جمعی در هند جستجو شد. در مجموع بیش از ۱۸ فضای جمعی در ۸ شهر با مطالعه و بازدید میدانی شناسایی و خصوصیات آنها تحلیل شده است. در پایان با بررسی اصول و شاخص‌های حداقلی توصیه شده برای تشکیل این فضاها، معلوم شد فضاهای جمعی هندی متأثر از سطح عمومی زندگی در آن کشور با حداقل شرایط (امنیت، پیوستگی با شهر و حضور پیاده) با ابتدایی‌ترین نوع زندگی شناخته شده در مبانی نظری دنیا (فعالیت‌های ضروری) انطباق داشته و دلیل تفاوت اولیه‌ای که حس شد، فاصله زیاد زندگی و کالبد فضا (فضاهای مدرن و غربی) است.

واژگان کلیدی

فضای جمعی، الگوی زندگی، فراغت، کالبد و عملکرد، هند.

بومی و فرهنگ خاص آن شاخص‌های توصیه شده برای غالب نقاط دنیا را در اینجا بی‌تأثیر ساخته است. فضاهای جمعی در هند فضاهایی برای تجارت، تولید، معاشرت و حتی زندگی است. به ویژه خیابان‌ها فضایی برای خوابیدن افراد بی‌خانمان در شب و تجارت و کسب و کار دستفروش‌ها و... در روز است. نوجوانان مشغول تفریح و تماشای ویتترین‌ها، پرسه روزانه افراد میانسال، شایعه‌پراکنی همسایگان، بازی کودکان، عرضه محصولات کسبه، خشک کردن لباس‌ها توسط زنان، برگزاری جشنواره‌ها و عزاداری‌ها، عبادت کنار زیارتکده کوچک و غیررسمی، تجمع و تظاهرات و... همه و همه در یک میدان یا خیابان کنار هم اتفاق می‌افتد و تمام اینها بی‌توجه به کیفیت کالبدی روی می‌دهد.

تجربه‌های تاریخی شهرنشینی نشان می‌دهند که دشوارترین و نیز پرشورترین لحظه‌های زندگی شهرنشینان در عرصه‌های عمومی شهری سپری می‌شوند. انسان موجودی اجتماعی است که برای برقراری تبادلات اجتماعی خود نیازمند ظرفی مکانی و کالبدی است. تجلی این نیاز در شهر منجر به شکل‌گیری فضاهای جمعی شده است. فضاهای جمعی بخشی از فضای عمومی شهری است که در آن روابط و تعاملات اجتماعی شکل می‌گیرند. تعاریف گوناگونی از فضای جمعی ارائه شده است که برای انتخاب نمونه‌های مورد بررسی، تعریف مورد توافق این پژوهش و ویژگی‌های فضاهای جمعی در ادامه ارائه می‌شود. در نگاه اول به نظر می‌رسد فضاهای مورد مطالعه در هند چندان تشابهی با فضاهای جمعی دنیا ندارد و گویی رنگ

شهری را عملاً به دست فراموشی سپرد (پارسی، ۱۳۸۱: ۴۳). از آغاز دهه ۶۰ قرن بیستم تاکنون مفهوم فضای شهری با رجعت فرهنگ‌گرایان و طرفداران آمایش انسانی در شهر متکی به این استنباط شد که:

فضای شهری باید برای فعالیت‌ها سازمان پیدا کرده و بخشی از ارگانیزم زنده شهر باشد که با شرایط اجتماعی و اقتصادی در حال تغییر مرتبط است. محیط اجتماعی شهر دربردارنده مجموعه‌ای از روابط مردم است و با قلب و کانون راهبردهای اجتماعی مربوط می‌شود (همان). فضای شهری^۲ تعریفی از فیزیک فضا است که شهری بودن فضا را گزارش می‌دهد. فضای جمعی^۳ تعریفی در مقابل فضای خصوصی است؛ بدین معنا که به شخص خاصی تعلق ندارد، عام بودن در مقابل خاص بودن. فضای جمعی یک فضای شهری است ولی لزوماً عکس آن درست نیست.

استفاده‌کنندگان از فضای شهری لزوماً یک هویت واحد پیدا نمی‌کنند. در حالی که در فضای جمعی، جمع در مقابل فرد قرار دارد و در پس این مکان پدیده جامعه تولید می‌شود. استفاده‌کنندگان از فضای جمعی به یک گروه تبدیل می‌شوند (منصوری، ۱۳۸۸). برخی از گویاترین تعاریف فضای جمعی به قرار زیر است:

فضای جمعی «بستر مشترکی است که مردم فعالیت‌های کارکردی و مراسمی را که پیونددهنده اعضای جامعه است،

فرضیه: مفهوم و عوامل شکل‌دهنده فضای جمعی در شهرهای هند با مبانی نظری جهانی متفاوت و متأثر از الگوی زندگی جاری در هند است.

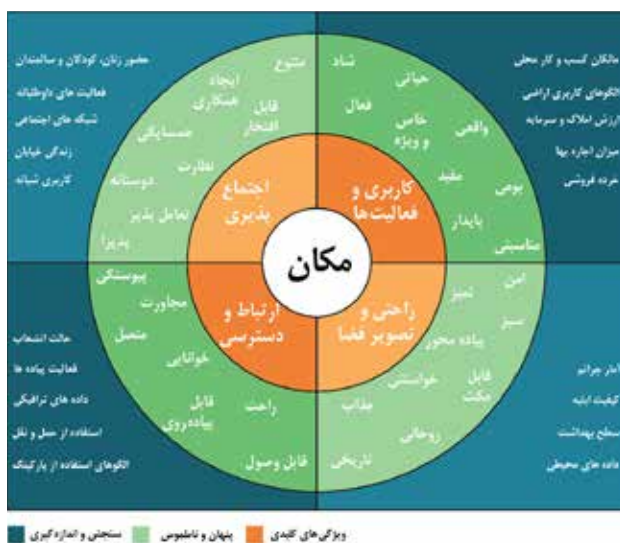
از فضای شهری تا فضای جمعی

بحث‌های انتقادی «هابرماس»^۱ در اوایل دهه ۱۹۶۰ را می‌توان ریشه تحقیقات حوزه عمومی و ظهور مفهوم فضای جمعی دانست (Wessler, 2011). اگرچه وجود چنین فضاهایی به شهرهای تاریخی نظیر آگوراهای یونانی باز می‌گردد که تجارت، گفتگو، ملاقات مردمی و انتخابات شهر همه در آنجا روی می‌داد (Minton, 2006: 9). این بحث‌ها باعث کنار گذاشتن نظریه شهرسازی مدرن و بازگشت به فضاهای شهرهای سنتی شد (تیبالدز، ۱۳۸۱: ۲). اروپاییان در دوران معاصر (مدرنیست‌ها)، فضاهای جمعی قدیمی نظیر میدانچه‌های حفاصل کلیسا و بازار و بافت مسکونی را از بین بردند. این مکان‌ها که اغلب در کنار نقاط عطف شهر قرار داشت، عرصه‌های سیاسی، اجتماعی و فرهنگی شهر قلمداد می‌شد. در ابتدای قرن بیستم با رشد جنبش‌ها و اندیشه‌های گوناگون تلقی از مفهوم فضای شهری دستخوش دگرگونی شد. جنبش مدرن با تکیه بر کارکردگرایی، هندسه‌گرایی، فردگرایی و منطقه‌بندی شهر به چهار عملکرد اصلی، فضای

بررسی نمونه‌های موردی

به دنبال یافتن دلایل مکان‌یابی یک فضای جمعی در فرهنگ هند، کالبد این فضاها با ویژگی‌ها و اصول توصیه شده برای دستیابی به یک فضای جمعی موفق مقایسه شد. در ادامه چند نمونه که معرف انواع فضاهای جمعی در شهرهای هند است، به اختصار معرفی می‌شود:

• **فضای تاریخی - مذهبی، عرصه مقابل مسجد جامع - دهلی**
این فضا که در بافت قدیم دهلی، نزدیکی قلعه سرخ و چند پارک قرار دارد، با خیابان چندی چوک (یکی از نقاط عطف شهر) ارتباط دارد. وجود مسجد جامع شاهدی بر تداوم خاطره جمعی شهر از این فضا است که عملکردی در مقیاس شهر دارد. فعالیت دست‌فروشان در جوار یک فضای مذهبی، حضور طیفی از زنان و مردان در سنین مختلف را میسر ساخته است. اما موقعیت محله در شهر و نیز عرضه کالاهای ارزان قیمت، حضور بیشتر قشر پایین و میانی جامعه را سبب شده است. زندگی این فضا که به تدریج از پلکان مسجد به صحن آن منتهی می‌شود، از امنیت یک بازار زنده در جوار فضای مذهبی برخوردار است. به لحاظ کالبدی این فضای خطی دارای فرسودگی بافت و بهداشت و محصوریت پایین است (تصویر ۲).

تصویر ۱. مهم‌ترین عوامل مؤثر در مکان‌یابی فضای جمعی، مأخذ: <http://www.pps.org/reference/grplacfeat>

در آن انجام می‌دهند؛ چه روزمرگی‌های معمولی باشد و چه جشنواره‌های دوره‌ای» (مدنی‌پور، ۱۳۷۹: ۲۱۵). فضای جمعی، فضای باز و در دسترس عمومی است که ممکن است به صورت برنامه‌ریزی شده یا خودجوش خلق شده باشد. فضای جمعی حوزه‌ای است که افکار عمومی در آن شکل می‌گیرد و به تنها منبع مشروعیت‌بخش به قوانین حاکم بر حیات اجتماعی مبدل می‌شود (خاتم، ۱۳۸۴: ۱۱). فضای جمعی، یکی از کمیت‌های کنترل کیفیت «منظر شهری» است که از نظر شکل و کالبد، یک «تهی» در شهر است و در منظر شهری تأثیر تهی‌ها از توده‌ها بسیار بیشتر است (منصوری، ۱۳۸۸). فضای جمعی مملو از عناصری است که مستقیماً کارکردی نیستند و هر فرد، این حس مشترک را که این فضا با تداوم نسل‌ها وجود داشته و خواهد داشت را در مورد آن دارد (منصوری و آتشین‌بار، ۱۳۹۳: ۱۴).

ویژگی‌های فضای جمعی

به لحاظ فیزیکی باید برخی ویژگی‌های اساسی در یک فضای شهری موجود باشد تا توسط مردم به عنوان مکانی برای ملاقات، اجتماع دوستانه برگزیده شوند (علی‌الحسانی، ۱۳۸۵: ۸). زوکیان سه مشخصه اصلی فضاهای جمعی را مجاورت، تنوع و دسترسی برمی‌شمرد (Zukin, 1996: 262).

از مهم‌ترین ویژگی‌های فضای جمعی در دسترس بودن آن برای تمام اقشار اجتماعی و در تمام ساعات شبانه‌روز، استقرار در مسیرهای اصلی شهر، تنوع کاربری در اطراف آن و برقراری روابط و تعاملات اجتماعی در آن است. قوی‌ترین عامل در مکان‌یابی یک فضای جمعی موفق، وجود خاطره جمعی است. سایر عوامل مؤثر در موفقیت این مکان‌ها پتانسیل کالبدی نظیر قرارگیری در تقاطع‌ها، میدان‌ها، پتانسیل اکولوژی، خوش‌نام بودن و... است (منصوری، ۱۳۸۸). ارزیابی ۱۰۰۰ فضای شهری دنیا نشان می‌دهد که چهار کیفیت کلیدی در مطلوبیت فضای جمعی اهمیت دارد: دسترس‌پذیری، کاربری‌ها و فعالیت‌ها، آسایش و منظر و اجتماعی بودن فضا (رفیعیان، ۱۳۸۴: ۴۰)؛ (تصویر ۱). در مورد معیار دسترسی، فضاهای جمعی موفق از فاصله دور و نزدیک قابل رؤیت‌اند و ظرفیت پارکینگ و حمل و نقل همگانی مناسب دارند. راحتی فضا شامل تلقی از ایمنی، نظافت و وجود فضاهای قابل نشستن است. دستیابی به کیفیت اجتماع‌پذیری دشوار است. در فضایی که مردم دوستان و همسایگان خود را ملاقات می‌کنند و در تعاملات خود با غریبه‌ها احساس راحتی دارند، حسی قوی از تعلق به مکان و جامعه به وجود آمده است (Project for Public Spaces, 2015)

کمرنگ جریان دارد (تصویر ۳).

• فضای تاریخی - آیینی، میدان مجاور معبد جاگدیش - ادیپور
استقرار معبد جاگدیش^۴ که قدیمی‌ترین و مهم‌ترین معبد شهر است در کنار این میدان و نزدیکی آن به دریاچه، گواهی بر استقرار این فضا بر استخوان‌بندی اصلی شهر است. اگرچه عرض معابر ارگانیک و وسعت میدان زیاد نیست، اما به لحاظ عملکرد، مقیاسی شهری دارد. الگوی بافت شهری حول میدان و شریان‌های منتهی به آن کاربری تجاری در همکف و کاربری مسکونی و... در سایر طبقات است. این فضا با ارزش میراثی و برگزاری جشنواره‌های آیینی، به جز مردمان ادیپور میزبان گردشگران خارجی بسیاری نیز هست. با این توصیفات امنیت فضا نیز با حضور دایمی چشم‌ناظر برقرار است. کلیت فضای میدان که چه به لحاظ بافت و چه از نظر کارکرد، از گذرهای منتهی به لب دریاچه قابل تفکیک نیست، حال و هوایی کاملاً

• فضای مدرن - تجاری، پلازای مرکز شهر - شان‌دیگار
عرصه‌های پیاده در میان ساختمان‌های کاملاً مدرن Sector 17، بعد از گذشت نیم‌قرن از ساخت شهر کارکرد فضای جمعی موفقی را از خود نشان می‌دهد. پیش‌بینی فضاهای وسیع پارکینگ و ارتباط قوی شریان‌ها ویژگی تمامی نقاط شهر است. تعبیه مبلمان مناسب در این فضاهای مکث، طرح کاشتی ساده، آب‌نماها و تندیس‌ها از جمله تمهیدات طراح برای افزایش مطلوبیت فضا در گشت و گذار مردم به ویژه جوانان هنگام تماشای اجناس است. حضور گروه‌های مردمی (نظیر حامیان تبت یا فعالان مکاتب یوگا) در اینجا امری پذیرفته شده است. به طور کلی این کالبد، زندگی و تفکر غربی منبعث از آن را دیکته کرده و تا حدی توانسته به عنوان یک ظرف، مظروف خود را هدایت کند. با این حال دستفروشی و حضور افرادی از طبقه پایین نظام هندو که از خصایص تمام فضاهای شهری هند است، در اینجا نیز به طور

تصویر ۲. همجواری طبیعت، تجارت و مذهب؛ مسیر منتهی به پلکان مسجد جامع، عکس: منا لواسانی، آرشیو پژوهشکده نظر، اسفند ۱۳۹۰.

• فضای تجاری، خیابان گاندی - احمدآباد

این خیابان به استناد استقرار سه دروازه، مسجد جامع شهر و مقبره احمدشاه در لبه آن، از قدیمی‌ترین شریان‌های شکل‌دهنده شهر است. نمونه‌ای از خیابان‌های قدیمی سرتاسر جهان، که تمامی معنا و ابعاد زندگی یک شهر را در خود جای داده است. اگرچه کالبدی فرسوده و سطح بهداشتی پایینی دارد، اما حضور انواع وسایل نقلیه در کنار حرکت پیاده، واحدهای تجاری گوناگون و دستفروشی، زنان و مردان قشر متوسط و پایین در کنار هم به این محور رنگ زندگی بخشیده‌اند (تصویر ۶)، (جدول ۱).

با بررسی نمونه‌های پژوهش^۵ و انطباق آن با شرایط مطلوب فضاهای جمعی دنیا نتایج زیر به دست آمد:

- فضاهای جمعی شهرهای هند، در انواع فضاهای تاریخی، مذهبی و آیینی، تجاری یا دارای جاذبه‌های زیست‌محیطی شکل گرفته است.

بومی داشته و کالبد آن نیمه فرسوده و نظافت معابر آن با در نظر گرفتن سطح بهداشت این کشور متوسط است (تصویر ۴).

• فضای یادمانی مدرن، دروازه هند - بمبئی

محوطه این بنای یادمانی که در اوایل قرن بیستم در دماغه کوچکی کنار خلیج ساخته شده، با یک قطعه فضای سبز به شهر متصل می‌شود. خاطره خروج آخرین نیروهای انگلیسی از هند، جذابیت همجواری با آب و سبک انگلیسی بافت مجاور (نظیر هتل تاج‌محل) از جمله نقاط قوت این فضا است که با مبانی نظری فضاهای جمعی انطباق دارد. با توجه به وسعت فضا و فاصله از کاربری‌های جاذب جمعیت، عمده عملکرد این فضا فراغتی و تفریحی است؛ نشستن و تماشای اطراف، فعالیت عکاسان و فروش تنقلات جریان زندگی این فضا است که با جنس بیشتر فضاهای شهری هند متفاوت است (تصویر ۵).

تصویر ۳. پلازای مرکز شهر شاندیگار در حکم یک فضای جمعی موفق، عکس: منا لواسانی، آرشیو پژوهشکده نظر، اسفند ۱۳۹۰.

سبک معماری ابنیه، فرسودگی کالبد، قدمت و ارزش تاریخی، کیفیت زیست‌محیطی یا بهداشت فضا و تمهیداتی نظیر تعبیه مبلمان یا... در انتخاب فضای جمعی چندان مؤثر نمی‌افتد. بنابراین بررسی شرایطی نظیر امنیت، کیفیت کالبدی، تنوع طیف مخاطب یا تنوع کاربری و... توصیه شده برای دستیابی به مطلوبیت این فضاها، دلیل مکان‌یابی فضاهای جمعی هند را مشخص نمی‌کند.

شهر هندی، فضایی از جنس سادگی زندگی

در طول تاریخ ارزش‌های اجتماعی جوامع، موجب پیدایش انواع خاصی از فضا شده است. معیارهایی مانند مفهوم مشترک فضا در ذهن مردم، آمیختگی رفتارهای انسانی، نحوه کاربرد فضا، زمینه‌گرایی، هنجارهای اجتماعی و... از شاخص‌های شناخت و تحلیل فضای شهری است (پارسی، ۱۳۸۱: ۴۳). بر این اساس کارکردهایی که مردم به فضا می‌دهند ثابت و جهان‌شمول نیست. یعنی همه مردم فضا را براساس مقولاتی چون عمومی و خصوصی، محل کار و محل تفریح و... معنا

– بیشتر فضاها دارای کاربری مختلط با غلبه تجاری بوده و به نظر می‌رسد فضاهای جمعی صرفاً فرهنگی، مذهبی و... به ندرت شکل می‌گیرد.

– با توجه به عرض معابر در بافت یا نحوه شکل‌گیری ارگانیک آنها به نظر نمی‌رسد که میزان سهولت دسترسی در وجود یا عدم وجود فضای جمعی در یک نقطه چندان مؤثر باشد. اما اتصال و پیوستگی با استخوان‌بندی اصلی شهر استوار و مشهود است.

– گروه‌های مختلف اجتماعی به تبع جمعیت زیاد این کشور با همان تنوع و آمیختگی گروه‌های سنی، جنسی، اقوام و مذاهب در تمام سطح شهر حضور دارند و نمود این تنوع مخاطب ویژگی خاصی را برای فضاها تعیین نمی‌کند.

– این حضور از آغاز روز تا فرارسیدن ساعات اولیه شب ادامه داشته و به فراخور کاربری‌ها در برخی ساعات افزایش می‌یابد. – به تبع همین حضور و مطابق مشاهدات نگارنده، غالب فضاهای شهری هند از امنیت نسبی خوبی برخوردار بوده و این ویژگی در سایه فرهنگ و آموزه‌های مذهبی تقویت نیز می‌شود. – به نظر می‌رسد ویژگی‌های کالبدی نظیر میزان محصوریت،

تصویر ۴. میدان مجاور معبد جاگدیش ادیپور در پایان جشنواره ماوی، عکس: منا لواسانی، آرشیو پژوهشکده نظر، بهار ۱۳۹۱.

تصویر ۵. دروازه هند؛ تفکیک فراغت از سایر ابعاد زندگی هندی، عکس: منا لواسانی، آرشیو پژوهشکده نظر، بهار ۱۳۹۱.

زمان بیشتری را برای حضور در فضا اختصاص می‌دهند.
۳. فعالیت‌های اجتماعی: گفتگو و تماشای تجربه حضور دیگران و مشارکت با حضور مداوم در یک فضا اتفاق می‌افتد. در این‌گونه فضاها فعالیت‌های انتخابی زیادی وجود دارد (Gehl Architecture, 2004: 28). از میان این سه دسته،

تصویر ۶. معنای پیچیده یک خیابان؛ ترکیب حرکت و مکث، کار و فراغت، سکونت و تجارت، عکس: منا لواسانی، آرشیو پژوهشکده نظر، بهار ۱۳۹۱.

نمی‌کنند (رفعت‌جاه، ۱۳۷۸)
برای رسیدن به پاسخ پرسش پژوهش، پس از چند نوع دسته‌بندی و ساده‌سازی ویژگی‌ها (کالبدی، کاربری و...) تقسیم فضاهای جمعی هند به دو دسته سنتی و بومی و فضاهای مدرن موجب وضوح مسئله شد. اصول توصیه شده در مبانی نظری رایج فضای جمعی تا حد زیادی بر فضاهای شکل‌یافته در بافت مدرن قابل انطباق است؛ اگرچه این فضاها نیز در برخی موارد با فرهنگ و عادات هندی‌ها (مانند اختلاط طبقات اجتماعی و بهداشت پایین) سازگار شده است. در این فضاها مسئله تفرج و فراغت پررنگ‌تر از سایر ابعاد زندگی دنبال می‌شود. به عبارت دیگر فضای جمعی رایج امروزی معلول شرایط اجتماعی دوران مدرن است. چه اینکه پس از بازنگری در نظریه‌های شهری، برای بازگرداندن فضای جمعی به شهر، از واژه واکاری استفاده شد (منصوری، ۱۳۸۸).
به طور کلی فعالیت شهروندان در شهر را می‌توان به سه دسته تقسیم کرد که از این میان تأثیر و اهمیت دو دسته آخر در کیفیت فضای شهر بیشتر است (Planning SA, 2002:9):
۱. فعالیت‌های ضروری: این قبیل امور بی‌توجه به کیفیت کالبدی محیط روی می‌دهد چراکه مردم مجبور به انجام آنها هستند؛ مانند رفتن به مدرسه و محل کار.
۲. فعالیت‌های انتخابی: هنگامی که شرایط آب و هوایی، محیطی و مکان در مجموع جذاب و دعوت‌کننده باشد، مردم

جدول ۱. ارزیابی فضاهای جمعی نمونه هند با معیارهای جهانی، مأخذ: نگارنده.

مدرن و جهانی		سنتی و بومی				
دروازه هند - بمبئی	پلازای مرکز شهر - شاندیگار	خیابان گاندی - احمدآباد	میدان مجاور معبد جاگدیش - ادیپور	بازار مسجد جامع - دهلی		
					اتصال و پیوستگی	ارتباط و دسترسی
پیاده	پیاده	پیاده / سواره	پیاده / سواره	پیاده / سواره	الگوی حمل و نقل	
					قابل پیاده روی	
					پارکینگ	کاربری و فعالیت
خدماتی	تجاری / اداری	مختلط	مختلط	تجاری / مذهبی	کاربری اراضی	
بالا	بالا	متوسط	متوسط	کم	ارزش سرمایه	
					مناسبتی	
					خرده فروشی	تصویر فضا
					امنیت	
					کیفیت ابنیه	
					سبزینگی	
					بهداشت	اجتماع پذیری
					تنوع مخاطب	
					کاربری شبانه	
					شبکه اجتماعی	

با توجه به نزدیکی فرهنگ و ساختار اجتماعی هند به فرهنگ کشاورزی، مفهوم کار و فراغت همچنان در دل هم تنیده است. اساساً پررنگ شدن زندگی فردی و توجه به نیازهای پیچیده تر انسان به دوران پس از انقلاب صنعتی و مدرنیته مربوط می شود که علی رغم هضم و بومی شدن برخی از ابعاد این پدیده در هند، همچنان الگوی زندگی بخش اعظمی از این دومین جمعیت بزرگ جهان (حتی در شهرهای بزرگ) به الگوی روستایی و کشاورزی نزدیک است؛ به طوری که تلاش برای امرار معاش فرصتی برای فراغت و پرداختن به سایر ابعاد رشد انسان نظیر تشکیل مدنیت و لذت تجارب جمعی باقی نمی گذارد. بر این اساس ویژگی فضاهای مطلوب شهری در هند برآمده از فرهنگ مردمان آن است و این همان تفاوت اولیه ای است که با تصویر رایج نوع غربی این فضاها به چشم می آید. از سوی دیگر ارتباط این ظرف فضایی با رفتار کاربران نیز با چکلیست توصیه شده از سوی جان

فعالیت های ضروری در شهرهای هندی مشابه جوامع اولیه غالب و مشهودتر است. در جوامع اولیه بین کار و اوقات فراغت مرز مشخصی وجود نداشت. در این گونه جوامع و حتی در بسیاری از بخش های جهان امروز، مردم برای تأمین مایحتاج اولیه خود سخت و طولانی کار می کنند و زندگی شان عاری از چیزی است که اوقات فراغت نامیده می شود (فکوهی و انصاری، ۱۳۸۲: ۶۳). اساساً فراغت پدیده ای است کاملاً تازه که با جامعه صنعتی و پدیده شهرنشینی به وجود آمده است. نوع گذران اوقات فراغت نیز به نوع آموزش و رشد فرهنگی جامعه بستگی دارد (رفعت جاه، ۱۳۸۷). در شهرهای باستانی و نیز شهر اسلامی، اصلی ترین شکل گذران اوقات فراغت، گشت و گذار در شهر بود. این گذار با حضور در فضاهای عمومی شهر (بازارها، مساجد، تکیه ها، خیابان ها و میدان ها) انجام می شد (فکوهی، ۱۳۸۳). در فضاهای شهری هند نیز (مشابه سنت گذشته) گویی بُعدی از زندگی بر دیگری ترجیح ندارد.

مطالعه است. به عبارت دیگر در فضاهای جمعی هندی متأثر از سطح عمومی زندگی این کشور فعالیت‌های ضروری جریان دارد که شاخص‌های اولیه پیوستگی با بافت شهر، امنیت و تنوع حضور و فعالیت مردمی را داراست. فضاهای جمعی اروپایی در سال‌های ۱۹۰۰ تا ۱۹۲۰ دارای چنین شرایطی بودند و در حال حاضر با ارتقای کیفیت کالبدی و سطح زندگی، فعالیت‌های اختیاری و اجتماعی که روح فضاهای جمعی متأثر از آنهاست افزایش یافته است (Gehl, 2006: 2). کیفیت پایین کالبدی در هند متأثر از سطح زندگی است و مطابق چک‌لیست بدون اصلاح کالبدی امکان بروز فعالیت‌های اختیاری و اجتماعی، آسایش و لذت در آنها بسیار پایین است (فضاهای مورد مطالعه در شان‌دیگار و بمبئی با کیفیت کالبدی بالاتر موجبات بروز سایر فعالیت‌ها را فراهم آورده بودند).

ژل^۷ برای کنترل کیفیت کالبدی فضاهای جمعی قابل توضیح است. در جدول ۲ کیفیت فضاهای جمعی در ۱۲ مرحله ارزیابی شده است. چنانچه فضایی به تمامی موارد پاسخ دهد، به کیفیت صددرصد دست یافته است. هر یک از سه دسته فعالیت شناخته شده شهری در مکان‌هایی با ظرفیت مناسب آن رخ می‌دهد. در فضاهای شهری بی‌کیفیت تنها فعالیت‌های ضروری که مردم مجبور به انجام آن هستند، یافت می‌شود. این فضاها تنها به درجه حفاظت و امنیت رسیده‌اند. در حالی که فضاهای شهری با کیفیت مردم را به ماندن بیشتر در فضا ترغیب می‌کنند. به عبارت دیگر مؤلفه‌های ۴ تا ۱۲ باعث فراهم آمدن شرایط آسایش و لذت می‌شوند. در شرایط حداقلی، کلید شکل‌گیری فضاهای جمعی امن و زنده، حرکت پیاده و جریان فعالیت مردمی است (Planning SA, 2002: 10) و این دو مؤلفه تنها نقطه مشترک تمامی فضاهای مورد

جدول ۲. چک‌لیست طراحی فضاهای جمعی، مأخذ: Gehl, 2006: 5

حفاظت	<p>۱. حفاظت در برابر ترافیک و تصادف</p> <ul style="list-style-type: none"> - تصادفات رانندگی - ترس از ترافیک - سایر حوادث 	<p>۲. حفاظت در برابر جرم و خشونت (احساس امنیت)</p> <ul style="list-style-type: none"> - میزان زندگی و استفاده از آن - زندگی خیابان - ناظران خیابان - همپوشانی عملکردها به لحاظ مکانی و زمانی 	<p>۳. تجربه احساس ناخوشایند</p> <ul style="list-style-type: none"> - باد - باران / برف - سرما / گرما - آلودگی - غبار / تابش / شلوغی و سروصدا
	<p>۴. امکان پیاده روی</p> <ul style="list-style-type: none"> - فضای قدم زدن - طرح غیر خسته کننده خیابان - نمای جذاب شهری - نبود موانع - سطوح مناسب 	<p>۵. امکان ایستادن و مکث</p> <ul style="list-style-type: none"> - لبه‌های جذاب و اثرگذار - نقاط مکث تعریف شده - تقویت مکث 	<p>۶. امکان نشستن</p> <ul style="list-style-type: none"> - حوزه‌های نشستن - افزایش مزایای اولیه و ثانوی امکان نشستن - نیمکت‌هایی برای نشستن
آسایش	<p>۷. امکان دیدن و تماشا</p> <ul style="list-style-type: none"> - فواصل قابل دیدن - دیدهای بدون مانع - دیدهای جذاب - روشنایی در شب 	<p>۸. امکان شنیدن و گفتگو</p> <ul style="list-style-type: none"> - آلودگی صوتی کم - چیدمان مناسب نیمکت‌ها برای گفتگو 	<p>۹. امکان بازی و فعالیت</p> <ul style="list-style-type: none"> - دعوت به فعالیت‌های فیزیکی، بازی و اجرا (در اوقات مختلف شبانه روز و فصول سال)
لذت	<p>۱۰. مقیاس</p> <ul style="list-style-type: none"> - مقیاس انسانی ابعاد بناها و فضاها، در ارتباط با حواس و حرکات، اندازه‌ها و رفتارهای مهم 	<p>۱۱. امکان لذت از آب و هوای خوب</p> <ul style="list-style-type: none"> - آفتاب / سایه - گرما / سرما - نسیم / تهویه و حرکت هوا 	<p>۱۲. کیفیت زیبا/احساس و تجربه‌های مثبت</p> <ul style="list-style-type: none"> - طراحی و جزئیات خوب - دیدها / مناظر - درختان / گیاهان / آب

نتیجه‌گیری

شهرهای هند کاهش یافته و فعالیت‌های انتخابی و اجتماعی در خلال امور روزانه و بسیار نامحسوس روی می‌دهد. بنابراین می‌توان نتیجه گرفت که فرض پژوهش به صورت زیر قابل اصلاح است: «فضاهای جمعی شهرهای هند با مبانی نظری رایج در دنیا قابل تفسیر و انطباق است و جنبه‌های بومی و فرهنگی باعث کسب حداقل شرایط به لحاظ کیفیت فضایی و نوع فعالیت شده است».

بررسی اولیه فضاهای جمعی هندی چه به لحاظ نوع فعالیت‌های رایج و چه از نظر کیفیت کالبدی تفاوت زیادی را با فضاهای جمعی آشنا در شهرهای باکیفیت دنیا نشان داد. به گونه‌ای که می‌توان کارکردها و معیارهای مطلوبیت دیگری برای آنها متصور شد. اما این تفاوت ناشی از سطح زندگی مردم و مفاهیمی از قبیل زندگی، فعالیت و فراغت بود. درجه اهمیت کیفیت منظر و کالبد و راحتی فضا متناسب با سطح زندگی

پی‌نوشت

۱. Jürgen Habermas نظریه‌پرداز اجتماعی آلمانی

۲. Urban Space

۳. Social Space

۴. Jagdish Temple

۵. سایر نمونه‌ها عبارت است از: دهلی: خیابان چندی‌چوک، میدان کارناک. شاندیگار: ساحل دریاچه. جیبور: پلازای مرکز شهر، میدان کاخ شهر. اجمیر: محدوده امام‌باره غربی‌نواز، پوشکار: کناره دریاچه. ادیپور: میدان ساعت. بمبئی: ساحل. بنارس: پلکان

۶. رود گنگ و مرکز محله مسلمان‌نشین.

۷. John Gehl (تولد ۱۹۳۶) معمار و طراح شهری دانمارکی، استاد مدرسه معماری کپنهاگ. وی تمام عمر حرفه‌ای خود را صرف ارتقای کیفیت فضاهای جمعی و فرهنگ پیاده محوری و دوچرخه‌سواری در شهرهای بزرگ دنیا کرده است. کتب، مقالات و پروژه‌های او جوایز بسیاری را تاکنون کسب کرده است.

فهرست منابع

- پارسی، حمیدرضا. (۱۳۸۱). شناخت محتوای فضای شهری. *مجله هنرهای زیبا*، ۱۱ (۱۱): ۴۹-۴۱.
- تیبالدز، فرانسیس. (۱۳۸۱). *شهرسازی شهروندگرا*، ترجمه: محمد احمدی‌نژاد. اصفهان: نشر خاک.
- خاتم، اعظم. (۱۳۸۴). حوزه همگانی و فضاهای عمومی در ایران. *مجله اندیشه/ایرانشهر*، ۱ (۳): ۲۵-۱۰.
- رفعت‌جاده، مریم. (۱۳۸۷). عوامل تأثیرگذار بر زمان و فضای فراغت، قابل دسترس در: <http://anthropology.ir/node/1000> (۱۳۹۱/۶/۱۵)
- رفیعیان، مجتبی و سیفایی، مجتبی. (۱۳۸۴). فضاهای عمومی شهری؛ بازنگری و ارزیابی کیفی. *مجله هنرهای زیبا*، (۲۳): ۴۲-۳۵.
- علی‌الحسابی، مهران. (۱۳۸۵). ساماندهی فضاهای جمعی در شهر بم، ضرورت بازسازی شهری، *مجله مسکن و انقلاب*، (۱۱۳): ۱۳-۲.
- مدنی‌پور، علی. (۱۳۷۹). *طراحی فضای شهری، نگرشی به فرایند اجتماعی و مکانی، ترجمه: فرهاد مرتضایی*. تهران: شرکت پردازش و برنامه‌ریزی شهری.
- منصور، سید امیر. (۱۳۸۸). *جزوه درس منظر شهری، دانشگاه تهران*: پردیس هنرهای زیبا.
- منصور، مریم‌السادات و آتشین‌بار، محمد. (۱۳۹۳). به سوی منظر فرهنگی در شهر، *مجله منظر*، ۶ (۲۸): ۱۷-۱۲.
- فکوهی، ناصر. (۱۳۸۳). *انسان‌شناسی شهری*. تهران: نی.
- فکوهی، ناصر و انصاری مهابادی، فرشته. (۱۳۸۲). اوقات فراغت و شکل‌گیری شخصیت
- فرهنگ، *مجله انسان‌شناسی*، ۲ (۴): ۸۹-۶۱.
- Blake, N. (1999). *Higher Education in the 21st century*. New York: university press.
- Gehl Architecture. (2004). *Towards a Fine City for People*. London: Transport for London & Central London Partnership.
- Gehl, J. (2006) *Public Spaces for a Changing Public Life*, School of Architecture Royal Danish, Academy OF Fine Arts, Copenhagen: Danish Architectural Press.
- Minton, A. (2006). *The privatisation of public space*. London: Royal Institute of Chartered Surveyors.
- *Planning SA, Capital City Committee. (2002). Public Space and Public Life. CITY OF ADELAIDE*. Available from: http://www.adelaidecitycouncil.com/assets/acc/Council/docs/public_spaces_and_public_life_report.pdf (Accessed 23 February 2011).
- Zukin, S. (1995). *The cultures of cities*. Cambridge, MA: Blackwell.
- Wessler, H. Available from: (<http://www.oxfordbibliographies.com/view/document/obo-9780199756841/obo-9780199756841-0030.xml>). (Accessed 23 February 2011).
- Project for Public Spaces, Available from: <Http://www.pps.org/reference/grplacefeat>. (Accessed 25 February 2015).